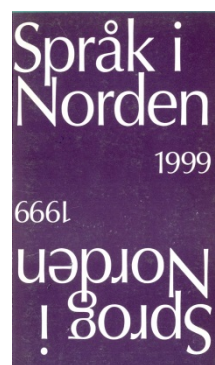


Sprog i Norden

Titel: "Språktjänst" är också en service för språkvetare
Forfatter: Ludmila Uhlířová
Kilde: Sprog i Norden, 1999, s. 67-77
URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/sin/issue/archive>



© Nordisk språkråd

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Sprog i Norden (1970-2004) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

”Språktjänst” är också en service för språkvetare

Ludmila Uhlířová

Översättning: Birgitta Lindgren

Denna artikel var ursprungligen publicerad på engelska under titeln ”*Language Service*” is also a service for linguists i tidskriften *Linguistica Pragensia*, nr 2 1997, som utges av Tjeckiska språkinstitutet i Prag. ISSN 0862-8432.

1. Språktjänst är en institutionellt organiserad form av språkvård¹. Huvuduppgiften, som utförs i många europeiska länder sedan decennier², är att svara på språkfrågor från allmänheten. Vem som helst som har ett språkligt problem och önskar information om sitt modersmål kan ringa, skriva ett brev eller göra ett personligt besök hos språktjänsten. Han kan t.ex. fråga hur ord stavas eller uttalas, vad ett ord, en fras eller en mening betyder, hur orden används, vad ursprunget till ett ord är och många andra frågor.³ Allmänheten är van vid språktjänsten och uppskattar den som en sorts kulturell service som är behövlig. Men språktjänst är ändå långt ifrån någon universell företeelse. Det finns länder där det än så länge inte finns någon sådan in-

¹ Termen *språkvård* [i det engelska originalet *language treatment*, översättarens anmärkning] introducerades av Jiří V. Neustupný (1970). I Neustupný (1989, 5) sammanfattas denna term på följande sätt: ”Språkvård är språkstyrning där den huvudsakliga aktören är regeringen, dess olika organ eller särskilt utsedda organisationer (akademier, nämnder, kommittéer), eller konkurrerande byråer eller sammanslutningar som representerar sårintressen inom samhället.”

² Svenska språknämnden i Stockholm kan exempelvis visa till att den har existerat sedan 1944 och även i andra skandinaviska länder finns det liknande institutioner med långa och goda traditioner; se Språknemndenes ... 1988. Prags Språktjänst på avdelningen för språkkultur vid Tjeckiska språkinstitutet i Prag har varit verksam sedan 1946.

³ Hos Språktjänsten i Prag i är ”heta linjen” öppen under fyra timmar varje vardag, och omkring 40–50 frågor besvaras. Därtill besvaras 20–30 brev eller fax varje månad och en eller två besökare kommer varje dag.

rättning eller där en sådan har startat sin verksamhet helt nyligen. Greenbaum (1996:14) konstaterar t.ex. att "inget engelskspråkigt land har någon språkakademi som övervakar förändringar i standardspråket och uttalar sig om deras acceptabilitet". Emellertid har Oxford Word and Language Service (OWLS) varit igång sedan 1983, och det har publicerat sin första volym med svar på frågor om engelska (Marshall & McDonald, 1995). Det är värt att notera att det var mer eller mindre på grund av trycket från allmänheten som OWLS startade.⁴ I kontrast till språktjänsten i en del andra europeiska länder, är OWLS inte någon akademisk institution, utan är knuten till det ansedda förlaget Oxford University Press.

Det är bara naturligt att språktjänsten är organiserad på olika sätt i olika länder och att det kan ha något olika social status. Allt detta bestäms av den särskilda etniska, sociala, kulturella och politiska situationen i respektive land liksom av specifika språkliga behov i respektive land.⁵ Sist men inte minst är den beroende av skilda ramverk av inhemska lingvistiska tänkesätt liksom i det traditionellt rotade "kodifieringssättet" (Garvin, 1993:17–19), vilket enligt Garvin varierar från det typiska centraleuropeiska "akademistyrda" sättet⁶ till den "fria företagssamhets"-sättet⁷, karaktäristiskt för amerikansk engelska.

Uppkomsten av det prestigefyllda OWLS bekräftar att språktjänstorganisationer, byråer, eller andra auktoriteter av liknande status verkar öka i antal över hela världen. Det är na-

⁴ "Ordboksavdelingen har alltid tagit emot otaliga frågor från ordboksanvändare, och man ansåg att denna service borde organiseras på reguljär basis." (Marshall & McDonald, 1995, 1).

⁵ Så till exempel verkar för tjeckiskans del ett ökat "behov" av föreskrifter om stavning, uttal och morfologiska former av ord hänga ihop med en tendens till diglossia.

⁶ "Det är en situation där upprätthållandet av normerna för korrekthet baseras på en enhetlig officiell tolkning av vad som är gott språk och gott språkbruk". (Garvin 1993, 18)

⁷ "Sålunda kontrasterar en stark medvetenhet om önskvärdheten av korrekthet i användandet av engelska med frånvaron av en officiell preskriptiv norm som erbjuder enhetliga svar på specifika språkliga frågor om korrekthet." (Garvin 1993, 19)

"Språktjänst" är också en service för språkvetare

turligt: språk är ett socialt fenomen, människor är intresserade av det och önskar behärska språknormer på samma sätt som de önskar behärska andra uppförandenormer. Språkbrukare är inte bara passiva mottagare av språkliga fakta. Språklig medvetenhet hos varje talare innefattar hennes eller hans aktiva roll, rollen som "språkbyggare" (Hagège:1993).

2. Språktjänst är en *dialog* mellan språkvetarna och allmänheten. Rollerna för de två parterna i dialogen skiljer sig åt väsentligt. Det är allmänheten som frågar, och det är språkvetarna som svarar. Språkvetarna erbjuder auktoriserade råd, rekommendationer, hjälp etc. rörande språkligt uppförande, och allmänheten förväntas följa dessa, att "lyda". Men på samma gång tar språkvetarna också emot information från allmänheten. Frågor har sitt lingvistiska och sociala innehåll. De har sitt ämne, sitt karaktäristiska sätt varpå de presenteras, formuleras, motiveras, utvärderas; de är förankrade i olika kommunikativa kontexter; de ställs av olika individer eller grupper med olika avsikter etc. Min poäng är att frågor från allmänheten utgör en värdefull källa till sociologisk information om faktiskt språkbruk liksom om språkbrukarna och deras attityder till språk. I det följande skall jag gå in på detta mera i detalj.

Det betydelsefulla med denna källa, liksom dess fördelar i kontrast till t.ex. diverse frågeformulär, ligger i det faktum att dialogen är initierad av allmänheten. Det är språktjänstens kunder som öppnar dialogen, och som därför är ansvariga för vilket ämne som skall diskuteras. Initiativet är inte påverkat av språkvetarens intention, vilja, idéer eller åsikter. Problem som presenteras i kundens frågor är problem av allmänt intresse. De är inte, och kan av olika skäl inte vara, identiska med problem som är av omedelbart intresse för språkvetare, men de har ibland omedelbara, ibland långsiktiga effekter på beslut som språkvetare fattar som utövare av språklig styrning.

Å andra sidan har telefonsamtal och brev från allmänheten sin begränsning som källa till språklig information. De erbjuder information bara från de människor som ringer upp oss eller

Ludmila Uhlířová

skriver till oss. Vi kan emellertid inte garantera att de som gör så är representativa för befolkningen.

3.1. Jag skall presentera några preliminära data från tjeckiskan för att stödja den ovannämnda idén att språktjänst också är en informationstjänst för språkvetare. Dessa data baserar sig på en elektronisk databas över frågor från allmänheten och svaren på dessa frågor. Databasen upprättades på Språktjänsten inom Tjeckiska institutet i Prag 1992. För närvarande (d.v.s. i slutet av 1996) innehåller den 1 400 poster, och den är i ständigt tillväxt. Den innehåller noteringar om alla brev och fax sedan 1992, utvalda svar på telefonfrågor⁸, personliga besök, och dessutom anteckningar om frågespalter inspirerade av frågor från allmänheten och publicerade i tidningar och tidskrifter eller motsvarande program i radio.

I korthet ser informationsstrukturen i en databaspost ut så här (för ytterligare detaljer se Uhlířová, 1996): 1) "Tekniska" och bibliografiska identifikationsdata, såsom uppgifter om datum när ett brev (fax, telefon, besök) ankom; datum när det besvarades; referensuppgifter om de skriftliga svaren i sin helhet – svaren förvaras i ett separat register; en bibliografisk referens till publicerad eller radiosänd frågespalt; frågarens namn och adress (om sådana uppgifter finns), och namnet på den som svarat. 2) Sociologisk information om frågaren, om sådan är känd (t.ex. yrke). 3) Ämnet beskrivet i detalj i lingvistiska nyckelord på tre nivåer. 4) Lösningen på problemet (svarets "rhema"). 5) Eventuellt en pragmatisk "kontext" (motivation, attityder, kritik, känslor etc.); "kontexter" är ibland svåra att beskriva och klassificera, men de erbjuder ändå nyttig information.

Vad kan databasen berätta om språket och om språkbrukarna? Vad är de verkliga, autentiska språkproblemen, var och varför uppstår de? Vilka är frågarna, vilka problem är i fokus för deras intresse och vilka finns bara i periferin? Vilka attityder till språk har folk som i egenskap av kunder till Språktjänsten är aktivt

⁸ Endast sådana samtal registreras som kräver mer än rutinsvar.

"Språktjänst" är också en service för språkvetare

involverade i dialogen om språkproblem? Låt oss ge svar på några av dessa frågor.

3.2 De flesta frågor uppstår när folk möter ett enkelt, konkret problem av omedelbart intresse, som har dykt upp inom loppet av en aktuell eller nyligen inträffad kommunikationssituation. Det är inte relevant om frågaren är en person som producerar skriven eller talad text och/eller behandlar dess struktur på något sätt, eller om han är en lyssnare/läsare. Många brevskrivare börjar med att presentera sig och beskriva en konkret kommunikationssituation som gett upphov till deras frågor, t.ex. "Jag är en journalist/författare/redaktör/översättare/lärare ... och jag skriver/rättar/översätter ... en text och jag är inte säker på om ...". Andra börjar med en fras som "I går/i dag/nyligen ... lyssnade jag på radio/såg på tv/läste i tidningen/läste en berättelse ..., fick jag ett brev från kommunen ... och det var ett ord/en fras/en mening ... som jag inte riktigt förstod ...". Jag anser att det faktum att de flesta frågor på något sätt är textberoende är mycket viktigt, eftersom de uttrycker verkliga språkliga problem. Enligt min uppfattning är det huvudsakligen detta faktum som gör uppgifterna i Språktjänstens databas till en värdefull källa för språklig information. Jag instämmer med Neustupný (1989:2), som i en utredning om engelska i Sydostasien skriver: "Det viktiga är inte vad somliga människor tror att språkliga problem är utan vad vissa talare faktiskt identifierar som språkproblem i en viss interaktiv situation." Språkproblem av annat slag framställs mindre sällan till Språktjänsten, men det händer. Så t.ex. har vi blivit ombedda att spåra ett citat på ett gravmonument eller att tala om huruvida arabiska siffror fortfarande används i arabiska länder.

3.3 Ett annat viktigt drag är att frågor som rör allmän kommunikation överstiger de som härrör från privat kommunikation och från en individs privata intresse för språket om sådant. De senare kommer, t.ex. från pensionärer ("När jag gick i läroverk på trettioalet, fick jag alltid lära mig att stava det latinska ordet ..."),

Ludmila Uhlířová

korsordsentusiaster ("Kan ni hjälpa mig att finna ett ord i ett korsord ...") etc. De förra är direkt kopplade till frågarens roll inom något område, till hans sysselsättning, till statusen hos en auktoritet/kontor/institution etc. Vanligen förekommande grupper av frågare med yrkesanknytning är t.ex. redaktörer, journalister, korrekturläsare, förlagsfolk, tryckerianställda, d.v.s. folk som arbetar med texter som får normerande karaktär, b) lärare, studenter, läroboksförfattare, d.v.s. folk som är engagerade i undervisning och av studiet av språk, c) folk som är engagerade i företagsamhet, handel etc., d) centrala, kommunala och andra slags institutioner, e) experter inom olika områden, såsom matematiker, biologer etc., f) jurister, advokater, poliser och andra människor som är engagerade i juridisk kommunikation, g) författare, översättare, tolkar, h) sekreterare, administrativa tjänstemän etc. God kännedom om språknormer är sålunda inte bara en privatsak utan mera en fråga om social prestige.

3.4 Nedan är alla frågorna klassificerade i tio ämnesgrupper, och frekvens ges i procent.⁹

ämne	antal	andel i %
uttal	47	3,36
stavning	361	25,79
ordbildning	118	8,43
morfologi	132	9,43
syntax	192	13,71
ordförråd	396	28,43
stil	65	4,64
text	44	3,14
övrigt	43	3,07

Som dessa data visar är frågor om ord och fraser – betydelse, korrekt användning i en given kontext, liksom ursprung etc. – mycket frekventa. Detta beror på att ordförrådet är den mest

⁹ Uppgifterna är från slutet av 1996.

"Språktjänst" är också en service för språkvetare

flexibla delen i ett språk. Kanske är det mest framträdande draget i dagens tjeckiska en ständig ström av ord inlånade från främmande språk, i synnerhet från engelskan – jfr data-, bank-, handels-, administrationsterminologi etc. De återspeglar öppnandet av vårt land mot omvärlden och intensiva kontakter på alla nivåer.

Många frågor gäller stavning; mer om detta senare. Däremot verkar folk inte vara särskilt intresserade i uttal. Detta kan förklaras med åtminstone två fakta. För det första är uttalet av ord av tjeckiskt ursprung fullt stabiliserat; det är uttalet av vissa ord av främmande ursprung som folk är osäkra på. För det andra är folk generellt sett mer intresserade av skrivna texter, eftersom de känner att de i skrift bör följa normer i högre utsträckning än i tal.

En mer detaljerad analys (Uhlřřová under arbete a) visar en statistiskt samband mellan vissa yrkes-/socialgrupper och deras språkproblem och -intressen som de visar sig i deras frågor.

3.5 Några tentativa slutsatser kan dras från dessa data.

a) Språkproblem som framförs av allmänheten skiljer sig från vad som brukar anses av språkvetare som svaga punkter i språkssystemet. Exempelvis diskuterar språkvetare ändringar som pågår inom somliga verbklasser, bl.a. verbformer i 3:e person plural i presens *sází/sázejí* ('de planterar'), och verkar inte ha kommit överens om huruvida båda varianterna skall accepteras som normativa eller ej. Allmänheten verkar å sin sida inte alls intresserad av frågan. Inga brev eller telefonsamtal har kommit om detta än så länge; varianten *sází* är mycket i bruk och accepteras utan att någon tycks anse att det skulle vara något problem.

Stavningsfrågor kan illustrera det motsatta. Några människor gillar inte, några motsätter till och med den stavning av grekiska och latinska ord som kodifierats i den senaste utgåvan av det tjeckiska rättstavningordlistan, fastän argument för denna stavning har diskuterats vid upprepade tillfällen och förklarats i detalj i ett antal specialartiklar. I några tillfällen växer en negativ

attityd till den föreskrivna stavningen till en språklig konflikt med underliga konsekvenser för uttalet. Ett exempel: i 1993 års utgåva av rättstavningordlistan hade stavningen av främmande ord blivit lätt modifierad, så att den skulle passa till nutida uttal liksom till den fonologiska principen för tjeckisk stavning; på så sätt hade den gamla stavningen av ordet *kurs* ('kurs') ändrats till *kurz*, därför att det i olika kasusformer vanligen uttalas med [z], jfr genitiv/dativ/lokativ singular *kurzu* [kurzu], instrumentalis singular *kurzem* [kurzem], nominativ/ackusativ/instrumentalis plural *kurzy* [kurzy] etc. Motviljan hos somliga språkbrukare mot den nya stavningen har resulterat i en ändring av uttalet, så att de uttalar det [s] i stället för [z], alltså [kursu], [kursem]. Sålunda är det inte stavningen som följer uttalet (vilket skulle vara den normala gången i tjeckiskan i liknande fall) utan ett nytt uttal som följer den traditionella stavningen har kommit i bruk.¹⁰

b) Räckvidden av allmänhetens språkproblem är vid och heterogen. Många frågor kan lätt besvaras genom att utnyttja en tjeckisk språkhandbok för skola och hem.¹¹ Av denna orsak inkluderar databasen vid sidan av alla skrivna svar bara sådana muntliga svar som inte är rutin, d.v.s. sådana som inte kan hittas (eller som bara hittas med svårighet) i grammatikor, lexikon eller andra referensböcker och som sådana kan tas som potentiella vittnesmål om ett förändring av språkliga normer (eller som en lucka i kodifieringen av dem). Av det totala antalet 10 531 muntliga svar givna under 1996 blev bara 151, d.v.s. 1,5 % bokförda i databasen. Är det för mycket eller för litet? Det är svårt att säga. Möjligen kan detta antal tas som en indikator på stabiliteten i de språkliga normerna. Eller snarare som ett mått på hur normerna reflekteras i det språkliga medvetandet hos talarna, närmare bestämt hos dem som vänder sig till språktjänsten. Vi skall komma ihåg att de flesta frågare använder sitt språk som sitt arbetsredskap.

¹⁰ Exempel på stavningsuttal är välkända från engelskan, jfr den nutida uttalet av -ow [əu] och ord som *waistcoat* etc.

¹¹ OWLS rapporterar samma erfarenhet från engelskan.

c) I brev/samtal uppvisar språkvetare ibland olika avvikelser från normer (d.v.s. från vad som antas var accepterat av alla talare), vilka förblivit orättade av sina författare. I några fall motsäger en skribents/talares faktiska språkliga uppförande öppet vad han påstår vara hans åsikt. Åtskilliga exempel kan ges.

Å andra sidan är utformningen av de flesta (om inte alla) brev otvivelaktigt påverkad av det faktum att de är adresserade till Språktjänsten. De flesta människor gör sitt bästa att skriva korrekt, ibland gör de till och med misstag därför att de är hyperkorrekta; ofta ber de om ursäkt för eventuella misstag som språkvetare skulle kunna finna i deras brev. Emellertid är det svårt att avslöja vilka drag i deras stil som verkligen är påverkade och till vilken grad. Några brev ger intryck av att vara spontant skrivna, andra verkar vara starkt redigerade. Extrem redigering är typisk, t.ex. i juridiska brev; några av dem visar anomaliteter i textstrukturen (för statistiska data se Uhlřřov under arbete b).

d) Några brevskrivare uttrycker sina åsikter till språket i termer av socialt vrden, speciellt sin kärlek till modersmålet. Knslosamma attityder associeras ofta med filosofisk konservatism eller purism. Några ldre människor håller fortfarande hrt på kravet att språket skall förbli det samma som det var, därför att det r ett heligt arv från våra förfäder; språket vi talar och skriver i dag r fördärvat av ett överflöde av främmande ord. Sådana människor frstr inte kontinuiteten i språklig utveckling; framför allt vägrar de att acceptera det faktum att inln av ord från andra språk är en naturlig process som aldrig har upphört.

Språket i massmedierna, både i elektroniska och tryckta, kritiserar ofta. Långa passager från korrespondens registrerad hos Språktjänsten kunde återges. Det r sant att man lätt släpper efter på språknormer i massmedier på grund av den kommunikativa pragmatism som r typisk för massmedierna.  andra sidan kan språkvetare inte annat än att erkänna att massmedierna spelar en ledande roll i utvecklingen av dagens standard (se t.ex. Daneš, 1987 och Hlavsa, 1990). Det gäller inte bara tjeckiska, utan på samma sätt andra språk, inklusive engelska (jfr begreppet BBC-engelska).

Ludmila Uhlířová

Sålunda bekräftar Språktjänstens korrespondens helt den välkända tidsförskjutningen mellan a) vad som pågår i språket, b) hur det uppfattas och värderas av språkbrukarna, c) hur kvickt förändringar erkänns (eller förkastas) i språkliga normer och d) kodifieras av språkvetare. Tidsförskjutningen är troligen huvudorsaken till att brev som kommer till språktjänsten innehåller så mycket kritiska kommentarer och så lite positiv uppskattning av exempelvis god, värdad, prestigefylld journalistik.

Referenser

- Daneš, f. 1987 Pojem "spisovnéhov jazyka" v dnešních společenských podmínkách. (The concept of Standard Language in present-day social conditions.) In: *Dynamika současné češtiny z hlediska lingvistické teorie a školské praxe*. Univerzita Karlova Praha.
- Garvin, P.L. 1993 Styles of codification. *Brno Studies in English*, vol. 20, 17–21.
- Greenbaum, S. 1996. *The Oxford English Grammar*. Oxford University Press.
- Hagège, C. 1993. *The Language Builder*. Amsterdam – Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.
- Hlavsa, Z. 1990. K jazykovědné analýze komunikace v hromadných sdělovacích prostředcích. (On linguistic analysis of communication in the mass media.) *Slovo a slovesnost* 51, 124–129.
- Marshall, J. & McDonald, F. 1995. *Questions of English*. Oxford University Press.
- Neustupný, J.V. 1970. Basic types of language treatment. Reprinted in *Advances in Language Planning* 1, ed. by J.A. Fishman. The Hague, Mouton, 37–48.
- Neustupný, J.V. 1989. Problems of English contact discourse and language planning. Paper presented at the 1988 Regional Seminar on Language Planning in a Multilingual Setting: *The Role of English*, National University of Singapore, 6–8 September 1988.
- Språknemndenes språkrådgivning. *Nordisk språksekretariats rapporter* 9, Oslo 1988.
- Uhlířová, L. 1996 Archivace lingvistických dokumentů na počítači (O dopisové a jiné agende jazykové poradny Ústavu pro jazyk český – u příležitosti půlstoletí její činnosti.) (Computererized storing of linguistic documents.) Part I and II, *Naše řeč* 79, 171–186, 225–237.

"Språktjänst" är också en service för språkvetare

Uhlířová, L. under arbete a. Linguists versus the public: An electronic database of letters to the Language Service as a source of sociolinguistic information

Uhlířová, L. under arbete b. Letters from the public as a register.